

A FÖLDTERÜLET ÉS A FÖLDHASZNÁLAT ALAKULÁSA 1945 ÉS 1994 KÖZÖTT

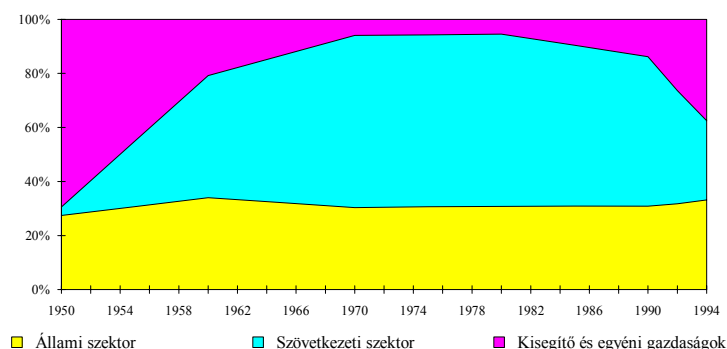
LACZKA SÁNDORNÉ

Magyarország 9,3 millió hektárnyi (93 ezer km²) területéből mezőgazdasági művelés alatt áll 6 millió hektár, szántóföldi művelés csaknem 5 millió hektáron folyik, az erdővel borított terület pedig közel 2 millió hektár. A gyepek és a nem művelt terület külön-külön meghaladja az 1 millió hektárt. A termőképes földterületnek a mezőgazdasági területhez (szántó, kert, szőlő, gyümölcsös, gyepek) viszonyított aránya az európai országok közül Magyarországon – Dániához hasonlóan – igen magas. Az ország területének 70 százalékán folytatnak mezőgazdasági termelőtevékenységet, az európai országok többségében ez az arány 50 százalék körül mozog.

A földellátottság mértékét kifejező száz lakosra jutó mezőgazdasági terület tekintetében Európában Magyarország a jobb földellátottságú országok közé tartozik (61 hektár/100 fő, az európai átlag 45 hektár/100 fő), de a mezőgazdaságban foglalkoztatottakra jutó szántóterület nagysága alapján is csak Dánia, Svédország és Franciaország előzi meg hazánkat.

A jelentős földterületnek tulajdon szerinti megoszlása jól tükrözi a magyar mezőgazdaság sajátos szerkezetét és magán viseli az elmúlt évtizedek gazdasági-politikai eseményeinek nyomait.

*A földterület megoszlása gazdálkodási formák szerint
(százalék)*

A politikai és gazdasági rendszerváltozás óta a magyar mezőgazdaságban jelentős átalakulás ment végbe és ez még napjainkban sem zárult le. A megkezdett és ágazatonként, földrajzi térségenként eltérő ütemű privatizációs folyamat a mezőgazdaságra olyan módon hatott, hogy a föld tulajdoni és használati viszonyai igen jelentősen módosultak.

Vizsgálódásainkat¹ elsősorban a kistermelő gazdaságok körében végeztük a vonatkozó reprezentatív összeírások adatainak felhasználásával. Mindez azonban feltételezi a megelőző néhány évtized folyamatainak rövid áttekintését is.

Tulajdonviszonyok, földhasználat

Az 1945. évi VI. tc. alapján a földbirtokrendezéssel a nagybirtokrendszer felszámolódott. Az 1945 márciusában és áprilisában végrehajtott földosztás során mintegy 642 ezer család jutott földhöz. Összesen 3,2 millió hektárnyi földet osztottak szét, a földreform a települések 96 százalékát érintette. A földreform során földhöz jutottak közül több mint 57 ezren korábban földnélküliek voltak. Egynegyedük fél hektár vagy annál kisebb területet, 8 százalékuk 3-6 hektár közötti területet kapott, és alig egy százalékuk jutott 6 hektárnál nagyobb földterülethez. A földhöz jutottak 28 százaléka korábban gazdasági cseléd volt, ők átlagosan 4,8 hektár földet kaptak. 40 százalékot tett ki a mezőgazdasági munkások aránya, akiknek átlagban 2,9 hektárt osztottak ki. A földhöz jutottak további 30 százaléka törpe- és kisbirtokos volt.

1. tábla

Földbirtokmegoszlás a földbirtokreform után

Birtok nagyság (hektár)	A gazdaságok		Összes területe		Egy gazdaság átlagos területe (hektár)
	száma	megoszlása (százalék)	ezer hektár	megoszlása (százalék)	
	1947. XII. 31-én				
–2,9	991 803*	60,1	1 661,4	17,9	1,7
3,0–5,8	388 093	23,5	1 960,6	21,1	5,1
5,9–11,5	175 364	10,6	1 613,5	17,3	9,2
11,6–28,8	71 054	4,3	1 363,2	14,7	19,2
28,9–57,6	14 855	0,9	749,3	8,1	50,5
58–115	5 522	0,3	413,3	4,4	74,8
116–575	4 028	0,3	780,9	8,4	193,9
576–1725	503	0,0	459,8	4,9	913,8
1726–	91	0,0	297,5	3,2	3 268,1
<i>Összesen</i>	<i>1 651 313</i>	<i>100,0</i>	<i>9 299,5</i>	<i>100,0</i>	<i>5,6</i>

* A 0,14 hektár (0,25 kat. hold) alatti gazdaságok száma nélkül.

A földreform következtében szétaprózódott területekkel rendelkező kisparaszti gazdaságok alakultak ki, amelyek nem rendelkeztek a szükséges termelőeszközökkel, így

¹ A gazdálkodó szervezetek körében végbemenő változások vizsgálata külön OTKA-kutatás témája, a T013628 számú OTKA-pályázat biztosított lehetőséget arra, hogy kísérletet tegyünk a kilencvenes évek első felében zajló folyamatok néhány jellemzőjének nyomon követésére.

kézi munkára szorultak. A gazdálkodás megindulását nehezítette, hogy a háború alatt az állatállomány nagy része elpusztult, a földműveléshez szükséges igás állatok hiányoztak. Nem voltak kisgépek, a mechanikus működtetésű munkaeszközök túlsúlyban voltak, minimális volt a talajerőpótlás.

1948-ban megkezdődött a szovjet típusú kolhozrendszer kialakítása. A termelés nem fejlődött, a földhöz jutottak tömegesen hagyták el földjeiket és vándoroltak el a városokba, vagy ott kerestek munkát. Ennek következtében 1949 nyarától 1953 márciusáig több mint egy millió hektár föld került állami kezelésbe, ami akkoriban mint elhagyott föld, részben parlaggá vált, illetve nem hasznosították kellőképpen. Mivel ezek a földek a helyi tanácsok kezelésében voltak, annak érdekében, hogy megszabaduljanak a hasznosítási gondoktól az igénylők részére, bármilyen célú felhasználásra korlátlanul odaadták, sok esetben ingyenesen. 1949 és 1952 között a termelőszövetkezetek területe több mint háromszorosára, az állami gazdaságoké 40 százalékkal nőtt, de az állami gazdaságok területe ezt követően hosszú ideig változatlan maradt.

A következő évek politikai enyhülése, majd szigorodása nyomán a termelőszövetkezetek területe kisebb-nagyobb mértékben módosult, majd az 1956-os forradalom következményeként az 1953. évi felére esett vissza. A termelés ezekben az években stagnált, a magyar mezőgazdaság csak 1957-ben múlta felül az 1938-as termelési színvonalat, amihez a begyűjtési rendszer 1956. évi megszüntetése is hozzájárult.

A nagyüzemek földje ebben az időszakban csak kisebb mértékben koncentráldott. 1950 és 1958 között az állami gazdaságok átlagos területe 1270-ről 2400 hektárra, a termelőszövetkezeteké 200-ról 312 hektárra nőtt. A kisparaszti gazdaságok átlagterülete 3-4 hektár között mozgott.

1959 és 1961 között a megmaradt kisgazdaságokat három év alatt termelőszövetkezetekbe tömörítették. A kisgazdaságok száma 1366 ezerről 160 ezerre, átlagterületük 3,5 hektárról 2 hektárra csökkent. Az egyéni gazdálkodás ezzel jelentéktelenné zsugorodott. A szövetkezeti tagok a szövetkezetek területéből kaptak fél hektárnál kisebb földet, amit egyénileg műveltek. Az állami gazdaságok alkalmazottai ennél valamivel kisebb földet kaptak művelésre.

A termelőszövetkezeti gazdálkodásra való áttéréssel a korszerű termelésfejlesztés érdekében jelentékeny, államilag támogatott beruházások váltak szükségessé. Ezzel a termelés minden korábbi mértéket felülmúló növekedését sikerült elérni, a mezőgazdaság nemzetközi mértékkel mérve is gyors ütemű fejlődést ért el. 1965 után a termésátlagok jelentősen növekedtek, az állatállomány meghaladta a korábbi szinteket.

Az 1970-es, 1980-as években a magas szintű hazai élelmiszer-fogyasztás mellett a termelés volumenének hozzávetőleg egyharmadát exportálták. Az eredmények az 1500 mezőgazdasági nagyüzem és a megközelítőleg másfél millió mezőgazdasági kistermelő együttműködése révén jöttek létre.

1961 és 1989 között a mezőgazdasági termőterület főbb társadalmi szektorok közötti megoszlása alig változott, de ez a csaknem változatlan földhasználati arány jelentős strukturális változásokat takart. Az üzemek száma fokozatosan csökkent, területi és eszközkoncentrációjuk pedig nőtt.

A nagyüzemekon kívül maradt földeket – az ország földterületének 10-15 százalékát – a mezőgazdasági kistermelők művelték (háztáji, illetményföld és kevés egyéni gazdaság). A kistermelés fogalma a kisméretű földterületeken saját munkaerővel, sokszor csak

ház körüli telken gazdálkodók tevékenységének jelölésére alakult ki. Legnagyobb részét a termelészövetkezeti tagok háztáji gazdaságai alkották. A föld túlnyomó része a szövetkezetektől származott, de viszonylag jelentős volt ezen belül a magántulajdon aránya is. A kistermelők és a nagyüzemek között fokozatosan munkamegosztás alakult ki. Így például a kézi, munkaiigényes termékek termelését (kertészet, szőlőtermelés) a kistermelők, a gabonatermelést pedig a nagyüzemek végezték, éppúgy, mint a gépi munkákat, szállítást, vetőmag-, műtrágyabeszerzést stb. A kistermelők a nagyüzemektől kapott vagy vásárolt takarmányból elsősorban állattenyésztésüket fejlesztették. Ezen túlmenően a termelészövetkezetek számos más segítséget is nyújtottak a falunak (infrastruktúra, szociális támogatások stb.). A kistermelő gazdaságokban a gazdálkodók többnyire főfoglalkozásuk mellett részmunkaidőben végezték a munkát.

Húsz évi eredményes működés után azonban a nyolcvanas években a nagyüzemi gazdálkodásban megtorpanás, elmélyülő gazdasági problémák következtek be.

A rendszerváltozás vetette fel a magántulajdonhoz való visszatérés, a megfelelő üzemi szerkezet, a fejlett európai országokkal versenyképes mezőgazdasági rendszer kialakításának fontosságát.

Az ország földterületének változása művelési ágak szerint

A 9,3 millió hektárnyi földterület művelési ágankénti változásai összefüggésbe hozhatók a mezőgazdasági területek művelésből való kivonásával. Ez a folyamat, bár lassan ment végbe, határozott trendet mutat.

Az ország *szántóterülete* – a század eleji növekedéstől eltekintve – már a két világháború között folyamatosan csökkent. 1989-ben 4,7 millió hektáron folytattak szántóföldi termelést, közel 15 százalékkal kisebb területen, mint negyven évvel korábban. A mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése előtt a csökkenés üteme még nagyobb volt. A folyamat csupán az 1961-es földvédelmi törvény megjelenése után mérséklődött valamennyire. 1965 és 1975 között éves átlagban 10 ezer hektárral, 1975 és 1985 között pedig mintegy 28-30 ezer hektárral csökkent évente a szántóterület. (Ebben azonban közrejátszott, hogy a belterületi szántókat 1976-ban a kert művelési ágba sorolták át.)

A *kert* sajátos magyar – nemzetközi némenklatúrákhoz nem illeszthető – kategória. Változási tendenciájának elemzését nehezíti, hogy a vizsgált időszakban többször is változott a definíciója. Így például 1950-ig a gyümölcsös is a kert művelési ágba tartozott. Az utóbbi évtizedekben többször változott a kül-, illetve belterületi földterületek művelési ágakba sorolása is, ami elsősorban a kertterületeket érintette.

Az ország *szőlő* területének nagysága 50 év alatt eléggé ingadozott. 1945 és 1955 között – vélhetően a borbeadási kötelezettség miatt – több mint 30 ezer hektár szőlőt vágtak ki. A hatvanas évek elejétől az évtized közepéig a nagyüzemi szőlőtelepítések következtében ismét nőtt a szőlőterület. A hetvenes évek elejétől – a nagyüzemi szőlők kivágása miatt – a szőlőterület újra csökkent, de a kertekben sok lugasszőlőt telepítettek.

A *gyepterület* csökkenésének oka, hogy az 1961. évi földvédelmi törvény végrehajtása során a gyepterületek egy részét feltörték és szántóföldi művelésbe vonták, egyes területekre pedig erdőt telepítettek.

Az *erdőterület* folyamatosan növekedett. Ez összefügg a század elején feltört kedvezőtlen talaj- és rossz domborzati adottságú területek és a parlagföldek ésszerű hasznosí-

tásával. Az erdőterület növekedése az 1960-as években megkezdett erdőtelepítések eredménye.

A nádas területe némileg emelkedett, ami a mélyebb fekvésű szántóterületek és gyep-területek elvizesedésével magyarázható, illetve a halastavak szélén keletkezett nádasokkal függ össze. Nagysága jelenleg 68 ezer hektár körül van.

2. tábla

A földterület alakulása művelési ágak szerint

Művelési ág	1970.	1980.	1989.	1990.	1991.	1994.
	évben (1000 hektár)					
Szántó	5046,2	4734,7	4712,7	4712,8	4714,2	4714,4
Ebből:						
vetésterület	4614,5	4661,3	4619,8	4646,5	4612,0	4478,9
vetetlen szántó	431,7	73,4	92,9	66,3	102,2	235,5
Kert	146,3	291,4	339,3	341,2	341,9	35,0
Gyümölcsös	171,6	138,4	94,3	95,1	94,1	92,7
Szőlő	229,7	167,8	140,3	138,4	136,4	131,9
Gyep	1281,3	1294,2	1197,3	1185,6	1173,0	1148,0
Mezőgazdasági terület	6875,1	6626,5	6483,9	6473,1	6459,6	6122,0
Erdő	1470,7	1610,3	1688,2	1695,4	1701,2	1766,5
Nádas, halastó	56,1	63,0	67,3	67,2	66,6	68,0
Termőterület együtt	8401,9	8299,8	8239,4	8235,7	8227,5	7956,5
Művelés alól kivett terület	901,3	1003,8	1063,6	1067,5	1075,7	1346,5
<i>Földterület összesen</i>	<i>9303,2</i>	<i>9303,6</i>	<i>9303,0</i>	<i>9303,2</i>	<i>9303,2</i>	<i>9303,0</i>

A művelés alól kivett terület a művelési ágak visszaszorulásával nagymértékben növekedett. (1959-ig a halastavak területe is ezen belül volt nyilvántartva, a szétválasztást a halastavak termőterületté minősítése és adóztatása indokolta.) Míg 1970-ben csupán 900 ezer hektár földterületet nem műveltek, a nyolcvanas években már az 1 millió hektárt, 1994-ben pedig az 1,3 millió hektárt is meghaladta a művelés alól kivett terület.

A kistermelő gazdaságok körében bekövetkező változások

1990 után a tulajdon- és használati viszonyok a kistermelők körében is megváltoztak.

A Központi Statisztikai Hivatal 1991-ben és 1994-ben teljes körű mezőgazdasági összeírást hajtott végre. A két összeírás adatai – a kisebb módszertani különbségek ellenére is – jó alapot adnak a folyamatok nyomon követéséhez a magángazdaságok körében. A két összeírás időpontja szerencsésnek tekinthető, hiszen 1991-ig még viszonylag kevesen jutottak földhöz, ezt követően azonban a folyamat felgyorsult.

A kistermelői föld tulajdon- és használati viszonyaiban bekövetkezett változások vizsgálatára a gazdaságok szerkezetében bekövetkezett változások „követéses” vizsgálat² alkalmaztuk, kutatva a jelenségek és a gazdaságok szerkezeti változásainak főbb irá-

² A módszer részletesebb leírását lásd: Gundel János – Laczka Sándorné: A gazdaságok szerkezeti változásainak „követéses” vizsgálata. *Statisztikai Szemle*. 1995. évi 11. sz. 876–882. old.

nyait. A módszer lényege az, hogy a vizsgálandó mutató (jelen esetben a gazdaságok által művelt terület) teljes körű adatállománya alapján kialakítottuk az állomány nagyság kategóriáit. Ezek az állomány nagyság-kategóriák kerültek a vizsgálat célját szolgáló tábla fej- és oldalrovatába. A tábla egy-egy cellájába – gondos azonosítás után – aszerint kerülnek be a gazdaságok, hogy a vizsgált bázis időszakban (oldalrovat), illetve a beszámolási időszakban (fejrovat) mekkora területtel rendelkeztek. Ily módon a tábla átlójában szerepelnek azok a gazdaságok, amelyek a két időpontban közel azonos nagyságú területtel rendelkeztek. A tábla átlója felett helyezkednek el azok a gazdaságok, amelyek a két időpont között területüket növelték, az átló alatt pedig azok a gazdaságok, amelyek a két időpont között csökkentették a területüket.

Ha a gazdaság fogalma nem változott, valamint a reprezentatív összeírás kérdőívein olyan azonosítókat használnak, melyek alapján a gazdaságok biztonságosan azonosíthatók, a vizsgálat a reprezentatív összeírás adatai alapján is elvégezhető, ily módon következtetéseket lehet levonni a sokaság egészét jellemző változásokról is. Az 1991. évi teljes körű mezőgazdasági összeírásra épülő reprezentatív összeírások kérdőíveire minden esetben felkerült a teljes körű összeírás azonosító kódja, ami a továbbiakban biztosította a követéses vizsgálat alkalmazását. Az 1991. évi összeírás adatbázisára alapozva alakítottuk ki a terület nagyságkategóriáit. A változásokat 1991 és 1994 között követtük nyomon. (A bázisidőszaki adat az 1991. évi felvétel március 31-i, a beszámolási időszaki adat az 1994. évi felvétel szeptember 30-i adata.)

3. tábla

A mintában szereplő kistermelő gazdaságok száma és megoszlása a terület nagysága szerint

Nagyságcsoport (hektár)	A gazdaságok száma		A gazdaságok megoszlása (százalék)	
	1991-ben	1994-ben	1991-ben	1994-ben
0	2 725	912	6,1	2,0
0,1 – 0,5	26 590	19 385	59,2	43,2
0,6 – 1,0	7 356	4 181	16,3	9,3
1,1 – 2,5	6 001	4 958	13,4	11,0
2,6 – 5,0	1 566	7 936	3,5	17,7
5,1 – 10,0	478	4 228	1,0	9,4
10,1 – 30,0	163	2 536	0,3	5,6
30,1 – 50,0	23	349	0,0	0,7
50,1 – 100,0	14	275	0,0	0,6
100,1 – 300,0	8	125	0,0	0,3
300,1 – 500,0	1	30	0,0	0,0
500,1 és felett	-	10	-	0,0
<i>Összesen</i>	<i>44 925</i>	<i>44 925</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés. A százalékos adatok összege 100,0-re kerekítve.

A KSH által 1994-ben kialakított reprezentatív mintába közel 45 ezer kistermelő gazdaság földterületi adatai kerültek be (lásd a 3. táblát), amelyek ha abszolút számban nem is, de arányaikban jól jellemzik a bekövetkezett változások tendenciáit.

Összességében a vizsgált gazdaságok 42 százaléka 1994-ben az 1991. évvel közel azonos nagyságú, 48 százaléka az 1991. évinél nagyobb termőterületet használt. Csupán a gazdaságok 10 százalékánál csökkent 1994-re a használt termőterület nagysága.

A vizsgált időszakban közel harmadára csökkent azoknak a gazdaságoknak a száma, amelyek egyáltalán nem rendelkeznek termőterülettel, és csökkent a korábban meghatározónak tekinthető egy hektárnál kisebb gazdaságok aránya is, a gazdaságok számát tekintve e kategóriában következett be a legszámottevőbb csökkenés. A gazdaságok számát érintő legjelentősebb növekedés sorrendben a 2,6–5,0 hektár, 5,1–10,0 hektár és 10,1–30,0 hektár közötti gazdaságméret-kategóriákban következett be. Mindezek mellett a 30 hektárnál nagyobb termőterülettel rendelkező magángazdaságok száma többszöröződött meg: a korábbiaknál lényegesen többen rendelkeznek kiugróan nagy méretű gazdasággal. (Lásd a 4. táblát.)

A termőterület (amely a mezőgazdasági terület, valamint az erdő, a nádas és a halastó együttes területe) változása csupán a teljes változás tendenciájának jellemzéséhez nyújt információt, az egyes művelési ágak mozgása – a művelési ág sajátosságainak megfelelően – eltérően alakult.

A kistermelők földterületének művelési ágankénti elemzéséhez a termőterület mellett, a szántó-, a kert- és a szőlőterületre alkalmaztuk a követéses vizsgálat módszerét a mintába tartozó gazdaságok körében. A gazdaságok méretének változása még markánsabb, mint amit a gazdaságok számának változása jelez. (Lásd az 5. táblát.) A változások természetéből fakadóan – mint ahogy az várható volt – a legjelentősebb elmozdulás a szántó művelési ágban következett be.

5. tábla

A mintában szereplő kistermelő gazdaságok földterülete 1991-ben és 1994-ben főbb művelési áganként és a használat főbb jogcímei szerint

Földterület	Év	Terület		Saját tulajdon aránya (százalék)	Bérelt terület
		hektár	az 1991. évi százalékában		
Termőterület	1991	33 447	100,0	48,0	34,8
	1994	182 199	544,7	78,2	19,1
Szántó	1991	21 136	100,0	40,6	33,2
	1994	140 520	664,8	78,1	19,1
Kert	1991	4 083	100,0	96,8	2,5
	1994	4 159	101,9	98,5	1,1
Szőlő	1991	2 660	100,0	71,5	24,2
	1994	4 049	152,2	91,9	5,1

A vizsgált kistermelő gazdaságok használatában lévő szántóterület több mint hatszorosára növekedett, de jelentős változás következett be a használat jogcímében is. A saját tulajdon az 1991. évi 41 százalékos részesedéssel szemben 1994-re közel kétszeresére, 78 százalékra emelkedett, s ugyanakkor a bérelt szántóterület is nőtt, de aránya lényegesen alacsonyabb lett, 33-ról 19 százalékra csökkent.

A kert művelési ágban sem a terület nagysága, sem a használat jogcíme szerint nem következett be jelentős változás. A kert az esetek nagy részében a lakóház körüli vegyes

művelésű konyhakertet jelenti. Az 1991. évi és az 1994. évi teljes körű összeírás adatainak elemzésekor bebizonyosodott, hogy átlagos mérete gazdaságonként 1000 négyzetméter körül mozog, függetlenül a gazdaság méretétől, tevékenységi jellegétől, de attól is, hogy a gazdaság mely körzetben helyezkedik el. Helyzetéből adódóan jellemző az is, hogy szinte egészében a gazdálkodó tulajdona, ritkán fordul elő bérelt terület.

A szőlőterület szintén magán viseli e művelési ág sok évtizedes sajátosságait. Munkaigényessége miatt már a múlt század eleji szőlőtermelő jobbágy gazdaságaira is a saját tulajdon magas aránya volt a jellemző, s az a későbbiekben is meghatározó maradt. 1991-ben a kistermelő gazdaságok által művelt szőlőterület 72 százaléka a gazdálkodó tulajdona volt. Úgy tűnik, a kilencvenes évek elején bekövetkezett változások tovább növelték a saját tulajdon súlyát e művelési ágban. (1994-ben a saját tulajdon aránya 92 százalék.) A vizsgált gazdaságokban a terület növekedése több mint 50 százalékot tett ki.

Még közelebb visz a változások megértéséhez, ha a művelési ágankénti strukturális változásokat a gazdaságukat szinten tartókra, növelőkre és csökkentőkre bontva vizsgáljuk. (Lásd a 6. táblát.) A vizsgálat során szinten tartónak tekintettük azokat a gazdaságokat, amelyeknek a használatukban lévő termőterület a bázis- és a beszámolási időszak között nem változott (azonos gazdaságnagyság-kategóriába tartozott). Hasonló módon a használatban lévő termőterület nagysága alapján elemeztük a gazdaságukat növelő vagy csökkentő gazdaságokat is.

6. tábla

A mintában szereplő gazdaságok összes és átlagos földterülete 1991-ben és 1994-ben a gazdaság méretének változása és művelési ág szerint

Művelési ág	A gazdaságukat					
	szinten tartók		növelők		csökkentők	
	1991-ben	1994-ben	1991-ben	1994-ben	1991-ben	1994-ben
	Földterület (hektár)					
Termőterület	10 303	10 961	15 240	168 855	7 905	2 384
Szántó	5 808	6 933	9 962	132 098	5 367	1 490
Kert	1 786	1 675	1 840	2 143	457	342
Szőlő	928	823	1 288	3 018	445	208
	Egy gazdaságra jutó terület (hektár)					
Termőterület	0,55	0,58	0,70	7,78	1,75	0,52
Szántó	0,31	0,37	0,45	6,09	1,18	0,32
Kert	0,09	0,08	0,08	0,09	0,10	0,07
Szőlő	0,04	0,04	0,05	0,13	0,09	0,04

A két teljes körű összeírás közötti időszakban a változatlan méretű termőterületet használó 18 725 gazdaság (42%) mellett a gazdaságoknak közel fele, 21 683 (48%) növelte, 4517 gazdaság (10%) pedig csökkentette a használatában lévő termőterületet. A területét növelő gazdaságokban a termőterület 1991-hez képest több mint tízszeresére, a szántóterület pedig tizenháromszorosára növekedett.

Jól jelzik a tendenciákat a művelési áganként számított egy gazdaságra jutó átlagterületek is. A gazdaságok 42 százalékát kitevő szinten tartó gazdaságok körében természet-

sen nincs számottevő változás, továbbra is megmaradtak a kistermelő gazdaságokat jellemző, fél hektárt sem elérő átlagterületek. A gazdaságméretüket növelők csoportjában az átlagos termőterület a jelentős növekmény következtében 1994-ben meghaladta a 7 hektárt, az átlagos szántóterület pedig már 6 hektár körül mozgott. Az átlagos gazdaságonkénti szőlőterület 1994-re a kistermelői körben közel háromszorosára növekedett. A gazdaságméretüket csökkentők között – akik részben bérbe adták földjüket, vagy felhagytak a földműveléssel – a főbb művelési ágankénti átlagterületek a csökkenés eredményeként a szinten tartó gazdaságokra jellemző átlagok körül stabilizálódtak. Úgy tűnik, ez lehet napjainkban az a gazdaságméret, ami egy kizárólag önfogyasztásra termelő „családi gazdaságra” jellemző. Számottevő mennyiségű termelésre e gazdaságoknál nem lehet számítani.

Nem érdektelen annak vizsgálata sem, hogy melyek azok a gazdaságméret-kategóriák, amelyeknél a leglényegesebb változások következtek be. Az elemzés érdekében a 4. táblának megfelelően cellánként kiszámítottuk az oda sorolt gazdaságok termőterületének, szántó-, szőlő-, kertterületének növekedését, illetve csökkenését. A gazdaságukat növelők között a növekedés, a használatukban lévő földterületet csökkentők esetében a csökkenés nagysága szerint felállítottuk a cellák rangsorát.

A termőterületüket növelők köréből ezúttal a rangsor szerinti első tíz cella legfontosabb adatait emeltük ki. (Lásd a 7. táblát.) Az első tíz helyen álló cellák gazdaságai a gazdaságukat növelő gazdaságok számának 43 százalékát, 1994. évi termőterületüknek 51, szántóterületüknek pedig 54 százalékát teszik ki. A termőterületre, illetve a szántóterületre vonatkozóan azonos elvek szerint készített rangsor szerinti első tíz helyen ugyanazon a cellák adatai szerepelnek, csupán a rangsor szerinti második, illetve harmadik helyen van helycsere, amit a szőlő művelési ág e cellákban bekövetkezett változásai okoznak.

Eltekintve a kisebb számban előforduló szélsőségektől, a változások nagy része a 0,1–2,5 hektáros gazdaságméretéről a 2,6–30,0 hektárra növelők körében következett be. Ezen belül is meghatározó azoknak a gazdaságoknak a száma, amelyek korábbi félhektárt sem elérő termőterületüket 4–7 hektárra növelték. A termőterületet csökkentő gazdaságok közel 80 százalékát már a rangsorban első öt helyen álló cellák gazdaságai képviselik. Ezekben az esetekben nagyrészt a fél és öt hektár termőterülettel rendelkező gazdaságok csökkentették termőterületüket fél hektár alattira.

Tekintettel arra, hogy jelen dolgozat keretei nem teszik lehetővé a részletes elemzést, a vizsgált kistermelői kör tulajdonviszonyairól csupán a figyelemfelkeltés céljából közöljük a cellákhoz tartozó termőterületből a gazdálkodó tulajdonában lévő rész arányát. Mivel a kert és a szőlő művelési ág esetében a saját tulajdon aránya mind a bázis-, mind a beszámolási időszakban magas volt, a változást alapvetően a szántóterületet érintő változások befolyásolták.

A bázisidőszakban a gazdálkodó tulajdonában volt a termőterület átlagosan 48 százaléka, ami 1994-re 78 százalékra változott. (Lásd a 8. táblát.) A szinten tartó gazdaságok körében a bázisidőszakban a saját tulajdon aránya jelentősen szóródott (1 és 89 százalék között), értelemszerűen a kisebb gazdaságméret-kategóriákban nagyobb, a nagyobb gazdaságméret-kategóriákban kisebb volt a saját tulajdon aránya. Bár 1994-ben is vannak eltérések az egyes gazdaságméret-kategóriák saját tulajdoni hányada között, mégis azt lehet mondani, hogy a saját tulajdon aránya meghatározóvá vált.

7. tábla

A termőterületüket változtató gazdaságok tíz legfontosabb cellájának adatai

Rangsor	A gazdaságméret változása 1991 és 1994 között (hektár)	A cellához tartozó gazdaságok		Egy gazdaságra jutó termőterület, (hektár)	
		száma	a növelők, csökkentők százalékában	1991-ben	1994-ben
Termőterületüket növelők					
1.	0,1–0,5-ről 10,1–30,0-re	1043	4,8	0,2	16,0
2.	0,1–0,5-ről 5,1–10,0-re	1827	8,4	0,2	6,8
3.	0,1–0,5-ről 2,6–5,0-re	3564	16,4	0,2	3,5
4.	1,1–2,5-ről 10,1–30,0-re	539	2,5	1,5	16,2
5.	0,6–1,0-ről 10,1–30,0-re	485	2,2	0,7	16,0
6.	0,1–0,5-ről 50,1–100,0-re	100	0,5	0,2	69,7
7.	0,1–0,5-ről 30,1–50,0-re	134	6,2	0,2	37,8
8.	0,6–1,0-ről 5,1–10,0-re	795	3,7	0,7	6,8
9.	1,1–2,5-ről 5,1–10,0-re	893	4,1	1,6	6,9
10.	0,1–0,5-ről 300,1–500,0-re	12	0,1	0,2	372,7
	<i>Összesen</i>	9392	43,3	0,5	9,2
Termőterületüket csökkentők					
1.	1,1–2,5-ről 0,1–0,5-re	871	19,3	1,4	0,2
2.	0,6–1,0-ről 0,1–0,5-re	1889	41,8	0,7	0,2
3.	2,6–5,0-ről 0,1–0,5-re	112	2,5	3,4	0,2
4.	1,1–2,5-ről 0,6–1,0-re	518	11,5	1,4	0,7
5.	2,6–5,0-ről 1,1–2,5-re	192	4,3	3,3	1,7
	<i>Összesen</i>	3582	79,3	1,2	0,5

A gazdaságméretet növelő csoportban is jelentősen nőtt a bázisidőszakhoz képest a saját tulajdon aránya, a 2,5–30,0 hektár közötti kategóriákban meghatározóvá vált, és sok esetben meghaladta a 90 százalékot is. A nagyobb gazdaságméret-kategóriákban, noha jelentős változás következett be, még a beszámolási időszakban is jelentős volt a bérelt terület aránya. Úgy tűnik, a gazdaságméretüket csökkentők esetében a vizsgált időszakban csupán a saját tulajdonban lévő termőterületet tartották meg a gazdálkodók.

4. tábla

A mintában szereplő gazdaságok száma 1991-ben és 1994-ben a termőterület nagyságának változása szerint

A termőterület 1991-ben (hektár)	hektár termőterülettel rendelkező gazdaságok száma 1994-ben											Összesen	
	0	0,1-0,5	0,6-1,0	1,1-2,5	2,6-5,0	5,1-10,0	10,1-30,0	30,1-50,0	50,1-100,0	100,1-300,0	300,1-500,0		500,1-
0	283	1 449	159	179	325	200	98	17	9	3	2	1	2 725
0,1-0,5	546	15 013	2 041	2 273	3 564	1 827	1 043	134	100	32	12	5	26 590
0,6-1,0	43	1 889	1 412	1 066	1 553	795	485	45	40	20	6	2	7 356
1,1-2,5	39	871	518	1 210	1 771	893	539	78	53	26	2	1	6 001
2,6-5,0	-	112	36	192	600	337	213	40	22	11	3	-	1 566
5,1-10,0	1	36	13	31	103	145	96	16	23	11	3	-	478
10,1-30,0	-	11	1	6	17	29	52	15	21	10	1	-	163
30,1-50,0	-	3	1	-	2	2	6	2	5	2	-	-	23
50,1-100,0	-	-	-	1	1	-	4	1	2	4	1	-	14
100,1-300,0	-	1	-	-	-	-	-	1	-	6	-	-	8
300,1-500,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
500,1-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	912	19 385	4 181	4 958	7 936	4 228	2 536	349	275	125	30	10	44 925
Ebből termőterülete nőtt	-	1 449	2 200	3 518	7 213	4 052	2 474	345	273	119	30	10	21 683
csökkent	629	2 923	569	230	123	31	10	2	-	-	-	-	4 517

Az alkalmazott módszerrel Magyarország termőterületében és földhasználatában bekövetkezett néhány jelenség nyomon követésére tettünk kísérletet. Az adatok szerint a vizsgált négy év alatt a nagyüzemek átalakulása és a kárpótlási folyamat eredményeként a kistermelői körben az elmozdulás elsősorban a kisebb gazdaságméret-kategóriákat érintette, jelentősen megváltoztatva e kategóriákban a tulajdonviszonyokat. Így például azoknak a gazdálkodóknak, akiknek termőterülete 1991-ben 30,1–50,0 hektár volt, és 1994-re 10,1–30,0 hektárra csökkent, saját tulajdonukban 1991-ben a területnek csak 5,5 százaléka, 1994-ben pedig már 76,3 százaléka volt.

A folyamat földrajzi térségenként eltérően zajlott. Vizsgálatát felértékelik a területi információs rendszer igényei, az ide vonatkozó legfontosabb eredmények külön dolgozat tárgyát képezik. A változások 1994-ben nem zárultak le, ezekkel a jövőben is számolni kell. Különösen akkor, ha a vállalati (szövetkezeti) földhasználatban további módosulások következnek be. Nyilvánvalóan változásokat hozhat az Európai Unióhoz való közeledés, illetve a csatlakozás után a mezőgazdasági együttműködés is éreztetni fogja hatását. A hazai mezőgazdaság a jelenlegi kis átlagos gazdaságmérettel nem lesz versenyképes. Valószínű, hogy ha a termőföld piaci ára reális szintet ér el, az a föld használatában és a művelési ágak arányában is további változásokat fog maga után vonni. Mindez szükségessé teszi a szervezeti változások vizsgálatának folytatását a kilencvenes évek második felében is.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdasági statisztika. Földterület.

SUMMARY

The author gives a brief review on the ownership and the use of land after 1945 then analyses the changes which have taken place in the ownership and the use of the land of the small peasant farms between 1991 and 1994, by using the method of the so-called follow-up analysis.

The size categories have been established on the basis of the results of the sampling surveys based on the full-scope agricultural surveys of 1991 and 1994.

The results of the follow-up analysis show how the size, its distribution by cultivation branch and the production structure of the productive land area of the farmsteads with small peasant landed properties changed in the period mentioned above.